

УДК 595.768

Севастьянов В. Д., д-р біол. наук, проф., зав. каф.,
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, кафедра зоології,
вул. Дворянська, 2, 65026, Одеса, Україна

ВКЛАД І. І. МЕЧНИКОВА ТА О. О. КОВАЛЕВСЬКОГО В СТВОРЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ЕНТОМОЛОГІЇ В УКРАЇНІ

Наведено історичні дані про участь і роль І. І. Мечникова та О. О. Ковалевського в організації і проведенні чотирьох ентомологічних з'їздів, які скликалися земствами південних губерній Росії в Одесі в 1884 та 1887 - 1889 роках. Участь зоологів Новоросійського університету в ентомологічних з'їздах привела до організаційного оформлення сільськогосподарської ентомології в Одесі; відкриття ентомологічної станції з першим ентомологом; обґрунтування біологічного та мікробіологічного методів боротьби з шкідниками, вивчення різноманітності комах-фітофагів.

Ключові слова: ентомологія, комахи-фітофаги, біометод.

На протязі ХІХ ст. сільське господарство півдня України терпіло значні збитки від діяльності комах - шкідників рослин. Органи місцевого самоврядування — земства — з часу їх утворення шукали найбільш ефективних методів боротьби з шкідниками. Тому земства стали ініціаторами скликання ентомологічних з'їздів, які за тематикою та завданнями відповідають сучасним науково-практичним нарадам. Вже зверталась увага [1] на те, що на цих з'їздах І. І. Мечников обґрунтував доцільність вивчення та практичного застосування мікробіологічного, а О. О. Ковалевський — біологічного методів боротьби з комахами. Мета цього повідомлення — висвітлити деталі роботи зоологів Одеси поза стінами Новоросійського університету.

Четвертий ентомологічний з'їзд представників земств південної Росії відбувся в Одесі з 10 по 21 лютого 1884 року під головуванням Одеського градоначальника. Дійсними учасниками з'їзду були представники земств Катеринославської, Полтавської, Таврійської, Бессарабської, Херсонської та Харківської губерній. Крім них, з'їзд запросив до участі 16 осіб; найавторитетніших з них слід згадати в порядку та з посадами, вказаними в "Трудах съезда" [2]:

1. Веріго Олександр Анатолійович — декан фізико-математичного факультету Новоросійського університету, ординарний професор по кафедрі хімії;
2. Ковалевський Олександр Онуфрійович — ординарний професор по кафедрі зоології;
3. Заленський Володимир Володимирович — ординарний професор по кафедрі зоології;
4. Рейнхарт Людвиг Васильович — доцент по кафедрі ботаніки;
5. Репахов Василь Михайлович — доцент по кафедрі зоології;

6. Мечников Ілля Ілліч — доктор зоології;
7. Відгальм Ігнатій Мартинович — лаборант Новоросійського університету;
8. Клосовський Олександр Вікентійович — доцент Новоросійського університету;
9. Ліндемман Карл Едуардович — професор Петровсько-Розумовської академії.

Запрошені також були члени товариства сільського господарства півдня Росії та члени губернських та повітових управ.

В наступних з'їздах змінюються посади працівників університету та зростає список запрошених спеціалістів. Наприклад, О. О. Ковалевський в 1887 році на VII з'їзді розглядається як “ординарный професор Новоросийского университета по кафедре зоологии, сравнительной анатомии и физики”, а І. І. Мечников — як “доктор зоологии, заведующий Одесской бактериологической станцией”. На VIII з'їзд в 1888 році запрошуються члени філоксерної комісії, яку з 1880 по 1895 рік очолював О. О. Ковалевський [4]. На IX з'їзд в 1889 році [5] запрошуються лікарі Одеської бактеріологічної станції — Бардах Яков Юлійович (в майбутньому — професор Одеського університету) та Гамалея Микола Федорович (в майбутньому — всесвітньо відомий вчений).

В перший день роботи IV ентомологічного з'їзду було “Постановлено: просить И. И. Мечникова, Л. В. Нечаева, И. М. Видгальма и председателя бывшей при Одесской земской управе энтомологической комиссии А. Д. Брайкевича составить программу вопросов, подлежащих обсуждению IV областного энтомологического съезда земских представителей Южной России”.

Зазначена комісія вже на другий день з'їзду запропонувала для обговорення 16 питань, з яких суто ентомологічними були:

1. Про необхідність місцевого вивчення шкідливих для землеробства комах.
2. Шкідливі комахи Курської та сусідніх губерній.
3. Комахи — шкідники тютюну та кукурудзи.
4. Про хлібного жука.
5. Про чистий та густий посів як засіб повернення втрат урожаю від комах.
6. Про епідемічні хвороби сарани при враженні її грибом *Empusa*.
7. Філоксера та природні вороги винограду.
8. Сарана в Таврійській губернії і засоби по її знищенню.
9. Обов'язкові правила знищення сарани.

Жвава дискусія розгорнулася про мету скликання з'їздів. Представники земств вважали, що мета з'їздів — давати рекомендації щодо методів боротьби з шкідниками. Ось заперечення І. І. Мечникова, яке ми цитуємо по протоколах з'їзду: “Вопрос о вредных насекомых еще настолько мало разработан и так сложен, и при том затрагивает так много разнородных вопросов теории и практики, что разрешение его можно определить

лишь в будущем. Если в расчет земств не входит обсуждение мер, которые не могут быть приведены в исполнение немедленно, то пусть они ходатайствуют о закрытии съездов. Если же они считают полезным научную постановку вопросов и приобретение возможно большего количества сведений о вредных насекомых, то они должны не только поддерживать съезды, а и принимать всякие меры к тому, чтобы съезды были наилучше обставлены". Повертаючись до цього ж питання на наступних з'їздах, І. І. Мечников зауважує: "...главная задача съезда — давать по вопросу о вредных насекомых более точные сведения, добытые наукой".

Одночасно І. І. Мечников ратує за розширення тематики з'їздів, зокрема він намагається розглянути питання боротьби з чумою великої рогатої худоби. Вчений вважає, "что вопрос о чуме должен быть разработан с точки зрения паразитарной теории и требует единения практики с теорией, которое всего лучше может быть достигнуто на съездах". Щоб не повертатись до цього питання, зазначимо, що вже у 1887 році "...д-ру Гамалею удалось, благодаря помощи гг. Пастера и Мечникова, открыть специфический производящий чуму микроорганизм. Это важное открытие дает право рассчитывать на удачный исход исследования чумного contagia, которое имеет громадное значение для края".

В програму VII - IX з'їздів, хоч вони і називались "ентомологічними", були включені питання біології та боротьби з сусликами, в тому числі і по мікробіологічному методу боротьби з ними.

Зоологи Новоросійського університету порушували на з'їздах питання про організацію в Одесі ентомологічної станції. В результаті "...поддержки и содействия представителей науки — профессоров Новороссийского университета и доктора зоологии И. И. Мечникова... в июне 1887 года вступил в исполнение своих обязанностей" перший в Одесі ентомолог — спеціаліст по комах-шкідниках рослин.

О. О. Ковалевський в 1887 році підняв питання про необхідність читання курсу ентомології на кафедрі зоології університету і знову порушив це клопотання в 1889 році. Однак, за відсутністю коштів на оплату викладача це питання не було вирішене.

На з'їздах обговорювалися методи боротьби з комахами: сараною, філоксерою, хлібним жуком, гесенською та шведською мухами.

1. Сарана. Ще з часу перебування в Одесі О. С. Пушкіна сарана залишалася на півдні України найнебезпечнішим шкідником сільськогосподарських рослин. О. О. Ковалевський та І. І. Мечников приймають участь в полеміці про доцільність переоранки земель з яйцекладками сарани для їх знищення. О. О. Ковалевський звернув увагу на те, що противники переоранки "имеют в виду свести уничтожение саранчи только на время ее превращения в так называемую пешую форму и уничтожат ее тогда загонями в канавки". Далі на з'їзді вказується: "г. Ковалевский думает, что нет оснований не принимать каких-либо мер для истребления яичек саранчи, заложенных обыкновенно в известных уже местах, и где они (яички) нахо-

дяться в теченні почти девяти місяців”. І. І. Мечников підкреслив необхідність наукового підходу до визначення ефективності переоранки. “На эту сторону дела необходимо обратить серьезное внимание и привлечь к разрешению вопроса возможно более специально подготовленных энтомологов”. Він звертає увагу, що не слід змішувати такі методи обробітку ґрунту, як оранку та боронування, оскільки для “уничтожения яиц обе эти меры не одинаково действительны”.

2. Філоксера. На початку доповіді про філоксеру та інших шкідників винограду О. О. Ковалевський вказує: “В виду того, что филлоксера представляет насекомое, с общей формой которого большинство незнакомо, я позволю себе остановиться на самом ее кратком описании”. Далі О. О. Ковалевський наголошує, що основну увагу слід зосередити на недопущення філоксери в Бессарабію: “...если филлоксера продвинется внутрь Бессарабии, то борьба с нею будет почти невозможной”.

Відповідаючи на запитання про можливу наявність збудників хвороб у філоксери, що вражають інших комах, Ковалевський відповів “...точных исследований этого вопроса еще произведено не было”. Відсутність хвороб у філоксери І. І. Мечников пояснює так: “Эпидемий у филлоксеры не было, что совершенно вяжется с тем, что филлоксера есть животное новое для Старого Света, еще не успевшее сделаться почвой для сильного развития паразитических грибов”. В наш час ці слова цілком справедливі для колорадського жука — майже за 50 років існування на Україні він так і не став хазяїном “українських” бактерій, грибів та хижих комах!

3. Хлібний жук. По суті повідомлення І. І. Мечникова “О хлебном жуке и его заражении” підводить перші підсумки польових дослідів по впровадженню мікробіологічного методу боротьби з комахами в практику [1]. Досліді проводились не тільки на хлібному жуці, але й на буряковому довгоносику. Оскільки ці досліді дали суперечливі результати, І. І. Мечников зауважує на з’їзді: “...я не счел бы ни малейшим унижением для себя, если бы мне пришлось признать, что предположение мое о возможности практического применения эпидемий натолкнулось на какие-нибудь существенные препятствия и потому должно быть покинуто”.

4. Гесенська та шведська мухи. В програмі VII з’їзду зазначена доповідь І. І. Мечникова “О гесенской мухе в Киевской губернии”. Як видно з протоколів з’їзду, це повідомлення не викликало полеміки. Однак І. І. Мечников звертає увагу присутніх на те, що слід чітко відрізнити “шведську” муху від “гесенської”. “Так как меры, которые могут быть предложены в борьбе с этими насекомыми, различны, то желательно, чтобы и в даваемых съезду сообщениях насекомые эти различались...”.

На IX ентомологічному з’їзді О. О. Ковалевський підтримує пропозицію про спалювання стерні як засобу боротьби з гесенською мухою (“гесенським комариком” по Ковалевському). Однак він попереджає, що спалювання стерні “может быть совершенно излишним, ненужным, а иногда и вредным, если мы будем выжигать не куколок уже несуществующего ко-

марика, а именно наших главных союзников — ос-наездниц только селящихся в коконе комарика”. Ковалевский предлагает порівняти на практиці ефективність переселення лялек комарика, наповненнях паразитами, в місцевості, в яких комарик вільний від паразитів.

Можно завершить це повідомлення зверненням Одеської ентомологічної комісії до VII ентомологічного з'їзду: “Если только работы энтомологической комиссии дали нечто существенное в деле разработки вопроса о чуме и о методах борьбы с насекомыми, то этим мы всецело обязаны почтенным трудам представителей науки: гг. Мечникова, Ковалевского, Заленского, бескорыстно отдавшими и знания, и свой труд, и время для интересов сельского хозяйства. Поэтому справедливо было бы выразить от лица съезда глубокую признательность этим почтенным ученым, а равно и благодарить и д-ра Гамалея, и энтомолога Видгальма за их труды”.

Література

1. Севастьянов В. Д. Двухсотлетние итоги зоологических исследований в Одессе // Очерки развития науки в Одессе. — Одесса, 1995 — С. 142-154.
2. Труды IV-го энтомологического областного съезда представителей земств Южной России. — Одесса, 1884. — С. 1-153.
3. Труды VII-го областного энтомологического съезда в Одессе. — Одесса, 1887. — С. 1-62.
4. Труды VIII-го областного энтомологического съезда, созывавшегося в мае 1888 года, в Одессе. — Одесса, 1889. — С. 1-94.
5. Труды IX областного энтомологического съезда, созывавшегося в апреле 1889 года, в Одессе. — Одесса, 1890. — С. 1-127.

Севастьянов В. Д.

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова, кафедра зоологии, ул. Дворянская, 2, Одесса, 65026, Украина

ВКЛАД И.И.МЕЧНИКОВА И А.О.КОВАЛЕВСКОГО В СОЗДАНИЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ЭНТОМОЛОГИИ НА УКРАИНЕ

Резюме

Обобщены архивные материалы об участии и роли И. И. Мечникова и А.О. Ковалевского в организации и проведении четырех энтомологических съездов, созываемых земствами южных губерний России в Одессе в 1884 и 1887 - 1889 годах. Участие зоологов Новороссийского университета в работе Съездов привело к организационному оформлению сельскохозяйственной энтомологии в Одессе — открытию энтомологической областной станции со штатным областным энтомологом; обоснованию биологического и микробиологического методов борьбы с насекомыми, глубокому изучению насекомых-фитофагов.

Ключевые слова: энтомология, насекомые-фитофаги, биометод.

Sevastianov V. D.

Odessa National University after I. I. Mechnikov, Department of Zoology,
Dvoryanskaya St., Odessa, 65026, Ukraine

**THE CONTRIBUTION OF I. I. MECHNIKOV AND
A. O. KOVALEVSKY TO FORMING THE BASIS OF AGRICULTURAL
ENTOMOLOGY IN UKRAINE**

Summary

The versatility of participation of I. I. Mechnikov and A. O. Kovalevsky in conducting of four entomological congresses, which were organized by the Zemstves of the southern provinces of Russia in Odessa in 1884 and 1887 - 1889 is considered. The participation of Novorussian University zoologists in congress's work brought to the organization of agricultural entomology in Odessa — opening of regional entomological station with established regional entomologist; to substantiation of biological and microbiological methods of struggle with insects and to deep investigation of insects-phytofags.

Key words: entomology, insects-phytofags, biomethod.